

## ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ОСНОВНИХ ФОРМ ОРГАНІЗАЦІЇ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ В КИЇВСЬКІЙ РУСІ

*Стаття присвячена становленню та розвитку форм організації фізичного виховання в Київській Русі. В ході досліджень виявлено основні форми організації фізичного виховання і форми активного дозвілля, які були широко поширені на території Київської Русі. Проаналізовано чинники, які безпосередньо впливали на становлення і розвиток форм організації фізичного виховання.*

**Ключові слова:** фізичне виховання, форми організації фізичного виховання, активне дозвілля, фактори.

**Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими завданнями.** Соціально-економічні, політичні та духовні перетворення в суспільстві зумовлюють нову парадигму освіти, яка сприяла б сталому розвитку держави, допомагала осмислити феномен людини, роль і функції українського народу в світовому соціумі, загальнолюдській культурі. Реформування освіти має відбуватися з урахуванням впливів різноманітних факторів на основі системності, інтегрованості у взаємозв'язках. Саме такий підхід уможливить перетворення освіти у глобальний чинник розвитку і прогресу [2].

Українознавчі цінності потенційно здатні через освітню сферу відігравати роль об'єднуючого, консолідуючого фактора, тому що спрямовані на становлення громадянськості, інтеграції зусиль усіх національностей України, формування державного мислення. Доцільність українознавчої освітньої політики зумовлюється об'єктивними потребами гуманізації освіти, виробленням політико-ідеологічних та морально-етичних орієнтирів, створенням нової інтелектуальної атмосфери в контексті вивчення дисциплін та розширенням світоглядних та методологічних аспектів розвитку особистості [11].

У процесі історичного розвитку створюються специфічні духовні та матеріальні цінності фізичної культури, що відображаються у нагромадженні знань про фізичну природу людини, виданні науково-методичної літератури, будівництві спортивних споруд, виготовленні спортивного інвентарю тощо. Сукупність матеріальних і духовних цінностей визначає традиції фізичної культури, які постають складовою частиною національної культури [6, 9, 12]. Саме тому вивчення особливостей фізичного виховання на території сучасної України є важливим і актуальним завданням наукових досліджень.

Стан досліджень традицій фізичного виховання в сучасних умовах нагально зумовлює постановку питання детального аналізу засобів і форм організації фізичного виховання невеликого історичного періоду або окремих народностей.

Зважаючи на історичні корені українського народу особливо актуальним є дослідження форм фізичного виховання в Київській Русі.

Дослідження виконані згідно з темою "Зведеного плану науково-дослідної роботи у сфері фізичної культури і спорту на 2011-2015 рр." Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту за темою 3.1 "Вдосконалення програмно-нормативних засад фізичного виховання в навчальних закладах" (№ державної реєстрації 0111U001733).

**Формулювання мети роботи** – визначити та проаналізувати основні форми організації фізичного виховання в Київській Русі.

### **Постановка завдань:**

1. Проаналізувати зародження фізичного виховання у слов'ян на території Східної Європи.
2. Визначити закономірності розвитку основних форм організації фізичного виховання в Київській Русі.

**Виклад основного матеріалу досліджень.** У давнину на території Придніпров'я жили племена східних слов'ян, що займалися скотарством, землеробством, ремеслами і полюванням. Їм на протязі не одного століття доводилося вести численні війни проти кочівників. Цілком ймовірно, що умови, в яких жили ці племена, зробили чималий вплив і на розвиток своєрідних форм виховання. Виникнення фізичних вправ у східних слов'ян відбувалося практично так само, як і в інших регіонах світу. Практика фізичного виховання почала складатися у них в VI-IX ст.

Виховання дітей здійснювалося всією родовою громадою. Хлопчиків та юнаків виховували чоловіки, а дівчаток і дівчат – жінки. За деякими даними, у слов'ян, як і в інших народів, існували будинки молоді, проводились ініціації, в яких основне місце приділялося фізичній підготовці молодих слов'ян [4].

Як відомо з робіт Л.І. Кормича та В.В. Багацький (2004), наші предки до VII століття жили в умовах родових відносин, але поступово рід змінила общинна організація.

Зародження майнової і соціальної нерівності, поступове дроблення громад на сім'ї спричинили за собою перетворення виховання з загального, рівного в сімейно-станове. Основні функції виховання, цілі, зміст і форми якого все більш розрізнялися для різних соціальних груп населення, зосередилися в сім'ї. Необхідно відзначити, що у східнослов'янських народів відзначалися перші навички цілеспрямованого навчання. Батьки виховували і навчали своїх дітей, передавали їм навички та вміння в полюванні, верховій їзді, стрільби з лука, метанні списа, плаванні. У спадок дітям передавалися заняття своїх батьків. Ініціативі втратили свій загальний характер і стали надбанням знаті.

На межі IX-X століть навколо Київської землі утворилося державне об'єднання – Київська Русь (В.І. Гусев, Г.Д. Казьмирчук, В.П. Капелюшний, М.Г. Казьмирчук, Г.С. Черевичний, 2008). Київська Русь була могутньою державою з високорозвиненим виробництвом, освітою, медициною, військовою справою. Тут ще з часів військової демократії збереглися звичаї виховання дітей, продовжили побутування обряди і ритуали, що склали певну систему підготовки людини до праці та виконання військових обов'язків. В часи формування Київської Русі збереглося багато самобутніх традицій національного фізичного виховання. З дитинства молоді прищеплювались потрібні у праці та військовій справі вміння, навички і якості.

Цей період був перехідним від військової демократії до феодального (княжого) ладу. В цей період і надалі збереглися позитивні традиції народної фізичної культури, стрижнем якої була загальна фізична підготовка до трудової і військової діяльності всіх без винятку людей.

С.М. Філь, О.М. Худолій, Г.О. Малка (2003) стверджують, що в Київській Русі стала побутувати вікова диференціація молоді, покладена в основу народної фізичної культури:

- у три роки хлопця саджають на коня, і цей обряд назвали "постриги";
- у сім років хлопчик переходить від материнського виховання під нагляд чоловіків (батька або старійшин роду); починається навчання грамоті, стрільби з лука, володінню списом, арканом, їзди верхи;
- у 12 років хлопчик вважається напівдорослим юнаком і до його навчання залучають "військові хитрощі";
- у 17-річному віці юнак вважався дорослим і змужнілим.

У кожній віковій групі здійснювалась певна підготовка і завершувалась "ініціацією" (посвятою в наступну). Таким чином, до військового життя (хоч постійної армії ще не існувало) готували з дитинства. Відомо, що серед громадських утворень існували "лісові школи", які діяли в межах чоловічих військових союзів. Виховання юнаків здійснювалось і у спеціально для цього організованих "домах молоді", або "мужських домах".

Відзначимо, що основу виховання воїна на Русі становило виховання Духа. А оскільки в ті роки не існувало спеціальних шкіл, то їх заміняла традиція, практика, учнівство.

Хлопчиків з самого раннього дитинства привчали до зброї. Уже в 12 років у кожного юнака було по 2 меча. Це означало, що за наступні дев'ять років вони досконало повинні оволодіти бойовими прийомами і стати справжніми воїнами і захисниками.

Як відомо, в Київській Русі сформувалась своєрідна система військово-фізичної підготовки населення [13], що включала такі форми:

- фізичне виховання в родині (сім'ї);
- військово-фізичне виховання в побуті;
- військово-фізичне виховання у княжому війську;
- військово-фізичне виховання у культових і навчальних закладах (церкви, монастирі, школи...).

У своїй роботі Я. Тимчак (1998) поділяє військово-фізичну підготовку на такі форми організації: народно-побутову (родина, громадські організації: чоловічі військові союзи, "лісові школи", "мужські дома", народне ополчення) та професійну (інституція наставництва, освітні та виховні заклади (школи фехтування, товариства стрільців) форми виховання.

У своїй роботі Н.А. Деделюк та А.В. Цьось (2004) доповнюють подану класифікацію:

- народно-побутові форми (фізичне виховання в родині, племені, громадській організації) (лісових школах), парубочих і дівочих громадах);
- форми військово-фізичної підготовки (військово-прикладна підготовка, полювання, військові походи, лицарські турніри);
- освітні форми фізичного виховання (княжі школи, монастирі, товариства стрільців, школи верхової їзди, школи фехтування);
- змагальні форми фізичного виховання ("руські ігрища", "народні змагання" (рис. 1).

Первинними ланками традиційних народно побутових форм військово-фізичної підготовки, як стверджує Я.В. Тимчак (1998), були сім'я та рід, де відповідальність за виховання майбутнього воїна покладалася на батька, чоловіків – членів родини, старійшин роду. Так передавалися родинні традиції від батьків дітям. Особлива роль у цьому процесі відводилась старійшинам роду або найдосвідченішим його членам, нерідко спеціально призначеним вчителям, що займалися з групами дітей, підлітків і юнаків. Там відбувались ініціативні "посвяти" молоді, під час яких основна увага приділялась фізичній підготовленості.



Рис. 1. Форми фізичного виховання в Київській Русі  
(Н.А. Деделюк, А.В. Цьось 2004)

До 3-4 років дитина починала виконувати посильну для неї роботу, допомагаючи старшим, головним чином матері. Старші члени сім'ї заохочували ігри, що розвивають у дітей спритність, силу, кмітливість, формують вміння та навички, необхідні для майбутньої трудової діяльності.

З 7 років починався новий період у житті дитини, новий етап його виховання. Хлопчики переходили в вікову групу отроків. У східних слов'ян слово "отрок" означало хлопчика 7-14 років, який не отримав ще право називатися дорослим чоловіком. Цей перехід висвітлювався особливим чином, так як хлопчики переходили з жіночої в чоловічу половину сім'ї. Хлопчики-отроки допомагали батькам у виконанні "чоловічих" видів робіт, насамперед у сільськогосподарських роботах: землеробстві, тваринництві. Дівчатка освоювали "жіночі" види робіт: вчилися вести домашнє господарство, прясти, ткати, ліпити горщики та ін.

По досягненні 14 років підлітки ставали повноправними членами сім'ї. У цьому віці вони отримували військову підготовку, необхідну для кожного чоловіка.

На початку IX століття в Київській Русі зароджується професійна військова організація "Дружина князя" (Я.В. Тимчак, 1998; Б.Р. Голощапов, 2002; Г.С. Деметр, 2005), що складалась із трьох підрозділів:

а) найбільш знатні, досвідчені воїни – верхівка княжої влади;

б) молоді вояки, "отроки";

в) власне воїни хоробрі, що аж до половини XI століття були головною військовою силою.

Дружинники представляли соціальну групу професійних воїнів, вже у VII ст. жили в спеціальних укріплених таборах. З 12-річного віку майбутні дружинники проходили військову підготовку в спеціальних будинках-гридницях. Військово-фізична підготовка у княжій дружині була доволі спеціалізованою, враховувала рід війська, його цільове призначення, специфіку озброєння тощо. Важливими у підготовці воїна були природні фактори загартування (повітря, сонце, вода), а також ігри військового спрямування ("гра у війну", гра у "боротьбу ролів" і ін.).

Крім того, фізичне виховання майбутніх воїнів здійснювалося в процесі ігрищ, пов'язаних з різного роду культовими обрядами. Як правило, складовими цих ігрищ були не тільки пісні і танцю, а й змагання в стрибках, бігу, боротьбі, стрільбі з лука, метанні дротика і списи, а також змагання в кулачному бою.

Ці вправи несли велике виховне значення. Вони сприяли виробленню у молодого покоління вправності, звички до подолання труднощів, виховували почуття колективізму, сміливість, самостійність [5].

Навчання дружинників представляло собою єдину відому нині організовану форму військово-фізичного виховання у східних слов'ян в VI-IX ст. Велося воно головним чином безпосередньо під час військових походів або в ході бойових дій.

В Київській державі починаючи з X ст. в князівських і боярських будинках з'являються спеціальні особи для виховання і навчання дітей. Це були вихідці з народу, які володіли мистецтвом виховання. Виховуючи і навчаючи дітей феодальної знаті, вони використовували народні форми фізичного виховання. У простій ігровій діяльності вихованці відтворювали сценки з життя, імітували елементарні трудові операції, засвоювали вміння володіти зброєю. Процес навчання і виховання підлітків здійснювався двома шляхами: у корекції дій отроків під час виконання ними практичних завдань; в організації спеціальних занять у так званих "будинках молоді" [4, 8, 10, 12].

У юному і зрілому віці феодали вдосконалювали свою військово-фізичну підготовку, перебуваючи на службі в старшій боярській дружині, а також і в побуті, на полюванні, кінних змаганнях, військових іграх і потіхах.

В Київській державі народ, незважаючи на численні війни, бережно зберігав і продовжував розвивати самобутні форми фізичного виховання. Широкої популярності користувалися боротьба, верхова їзда, стрільба з лука, підняття і метання каменів і безліч ігор [3].

Масовою народною формою фізичного виховання на Русі були кулачні бої, які отримали повсюдне поширення. Розрізняли кілька видів кулачних боїв: одиночні (один на один) і групові (стінка на стінку). вже в ті часи існували певні неписані правила кулачних боїв, які знайшли своє відображення в прислів'ях і наказах (наприклад, "лежачого не б'ють"). А ареною для проведення кулачних боїв дуже часто ставали озера або річки, покриті льодом [5].

У той же час фізичне виховання феодалів складалося з безлічі ігор і розваг, які сприяли загартуванню і фізичному розвитку. Найбільшого поширення набули гри з м'ячем, катання на лижах і санях. Також широке застосування отримали лижі, які часто використовувалися і у військовій справі.

Велику роль у вихованні справжніх воїнів грала і практика. У ті часи Русь досить часто воювала з сусідніми державами, нерідко були і міжусобні війни. Тому ті, хто виживав після них, отримували дійсно унікальний урок, якого ні в одній школі отримати не могли.

Однак, розвитку та поширенню народних форм фізичних вправ перешкоджала релігія, яка розглядала народні розваги та фізичні вправи, як прояв язичництва. Підтримували церкву і влади, які накладали спеціальні заборони на ігри і розваги, погрожуючи за порушення цих заборон тілесними покараннями. Проте ні урядові, ні церковні заходи, які були спрямовані проти народних фізичних ігор та вправ, не змогли вплинути на прагнення народу до здоров'я і фізичному вдосконаленню [7].

### **Висновки**

Форми організації фізичного виховання в Київській Русі обумовлювалися світоглядом, звичаями та способом життя населення. Детальний аналіз форм організованого фізичного виховання в Київській Русі дає підстави стверджувати, що фізична культура розвивалась за Європейською моделлю. Але, вбираючи все краще від сусідів, вона за своїм соціальним значенням та спрямованістю ґрунтувалась на звичаях і традиціях свого народу, що зумовило її прогресивність. Поряд із обов'язковими заняттями воєнно-прикладної спрямованості, яка була основною формою фізичного виховання юнаків, також широко були розповсюджені і масові форми дозвілля, а саме народні гуляння, святки, народні форми фізичного виховання. Таким чином, хлопчика в древній Русі виховували воїном і захисником за допомогою психічних установок, традицій, народних ігрищ та постійної практики.

**Перспективи подальших розвідок у даному напрямі.** У подальших дослідженнях ми будемо аналізувати основні форми організації фізичного виховання країн Європи у період Середньовіччя.

### **Використані джерела**

1. Голошапов Б. Р. История физической культуры и спорта: учеб. пособие [для студ. высш. учебн. Заведений] 4-е изд., испр. / Голошапов Б. Р. – М.: Академия, 2007. – 312 с.
2. Деделюк Н. А. Традиції фізичного виховання в Київській Русі: монографія / Н. Деделюк, А. Цьось. – Луцьк: Волин. обл. друк., 2004. – 192 с.
3. Дмитриева Л. А. Слово о полку Игореве: Сборник / Вступ. статьи Д. С. Лихачева и Л. А. Дмитриева; реконстр. древнерус. текста и перевод Д. С. Лихачева; сост., подгот. текстов и примеч. Л. А. Дмитриева. – Л.: Советский писатель, 1990. – 400 с.
4. Історія української культури / [Загал. ред. І. Крип'якевича]. – К.: Либідь, 1994. – 656 с.

5. Круцевич Т. Ю. Історія розвитку фізичної рекреації: навч. посіб. / Круцевич Т.Ю., Пангелова Н.Є., Пангелов С.Б. – К.: Академвидав, 2013. – 160 с.
6. Николаев Ю. М. Теоретико-методологические основы физической культуры в преддверии XXI века / Николаев Ю.М. – СПб: ГАФК им. П.Ф. Лесгафта, 1998. – 217 с.
7. Попович О. Історичні аспекти становлення національної системи фізичного виховання населення України / О. Попович // Слобожанський науково-спортивний вісник. – 2012. – № 5. – С. 152-156.
8. Приступа Є. Н. Народна фізична культура українців / Приступа Є. Н. – Л.: УСА, 1995. – 254 с.
9. Приступа Є. Н. Становлення і розвиток педагогічних основ української народної фізичної культури: автореф. дис. ... д-ра. пед. наук: 13.00.01 / Приступа Євген Никодимович. – К.: Інститут педагогіки АПН України, 1996. – 48 с.
10. Тимчак Я. В. Військово-фізична підготовка в Україні (IX-XVIII ст.): автореф. дис. ... канд. наук. з фіз. вих. і спорту: 24.00.02 / Тимчак Ярослав Володимирович. – Луцьк, 1998. – 16 с.
11. Філіпчук Г. Г. Українська етнокультура у змісті національної загальної та педагогічної освіти: автореф. дис. ... докт. пед. наук.: 13.00.01 / Філіпчук Георгій Георгієвич. – Київ, 1996. – 50 с.
12. Цьось А. В. Українські народні ігри та забави. / Цьось А. В. – Луцьк: Надтир'я, 1994. – 96 с.
13. Історія розвитку фізичного виховання в Україні. Режим доступу до документа: <http://www.hortling.org.ua/node/1642>

*Solovei D.*

**HISTORICAL ASPECTS  
OF FORMATION AND DEVELOPMENT THE MAIN FORM  
OF PHYSICAL EDUCATION IN KYIVSKA RUS**

*Article is devoted the formation and development of forms organization of physical education in the Kyivska Rus. During researches identified the main forms of physical education and forms of active recreation, which were widely distributed in the Kyivska Rus. The analysis factors, which directly effect on the formation and development of forms organization of physical education.*

**Key words:** *physical education, forms of physical education, active recreation, factors.*

*Стаття надійшла до редакції 09.09.2014 р.*